

“Russiske Bolsheviker. Iagttagelser af en fra Rusland hjemvendt Dansker.”

En identifikation

*Af dr. phil. John T. Lauridsen, forskningschef
ved Det Kongelige Bibliotek*

I tiden efter den russiske revolution 1917 fremkom der mange øjenvidneskildringer i den danske presse om denne verdenshistoriske omvæltning. Adskillige var skrevet af danskere, der havde været i Rusland. Der opholdt sig mange danske erhvervsfolk beskæftiget på dansk-ejede virksomheder, nogle studerende og intellektuelle, og selvfølgelig adskillige danske udsendt af regeringen og forskellige organisationer og sidst et mindre kontingent sønderjyske krigsfanger. Det var en meget blanded gruppe, de fleste kunne næppe russisk og langt fra alle bragte noget på tryk om revolutionen. Blandt dem, der viderebragte deres indtryk til offentligheden, var der naturligvis ikke overensstemmelse i deres skildringer og heller ikke i vurderingen af det oplevede, men flertallet var dog negative, adskillige meget negative. Alene det at en hel del var blevet fordrevet eller direkte havde måttet flygte og overlade dansk ejendom til de revolutionære kunne være rigeligt til at bibringe det negative indtryk, det nye styres fremfærd i øvrigt ufortalt. Den socialdemokratiske presse var ene om at afvise denne type skildringer, idet man fra socialdemokratiske side havde valgt at forholde sig positivt til begivenhederne og omvæltningerne i Rusland, ligesom regeringen indtog en mo-

derat holdning til de nye magthavere. Der var store danske erhvervsinteresser på spil.¹

Det var et journalistisk scoop for aviserne at kunne bringe friske øjenvidneskildringer om de voldsomme begivenheder i Rusland, revolutionen vakte stor opmærksomhed i offentligheden. Derfor blev der viderebragt mange udenlandske skildringer og reportager, da rent danske beretninger langt fra kunne dække behovet. Til gengæld fik de friske danske øjenvidneskildringer masser af spaltepads, når de var at få. Et karakteristisk eksempel herpå er den artikelserie, som det københavnske dagblad *Dagens Ekko* trykte i efteråret 1918 under overskriften “Russiske Bolsheviker. Iagttagelser af en fra Rusland hjemvendt Dansker.” Den hjemvendte dansker var stærkt negativ overfor, hvad han havde oplevet. Til gengæld understreger skribenten, at han kun videregiver, hvad han personligt havde iagttaget og ikke bringer andres snak. Det skulle styrke autenciteten. Den hjemvendte dansker oplyser ikke sit erhverv, eller hvad han i det hele taget havde at gøre i Rusland, men der er tilstrækkeligt mange konkrete informationer i artiklerne til, at man dels kan fæstne lid til, at det var selvoplevet, dels kan danne sig et vist indtryk af hans færden i Rusland 1917-18, herunder hvor han opholdt sig og hvornår.

Artiklerien er genoptrykt her i sin helhed, idet den har særligt interesse på grund af de holdninger, der kommer til udtryk, især da når det kan lade sig gøre at identificere den anonyme forfatter og knytte ham til dem.

Han oplevede revolutionen i en lille købstad i omegnen af Moskva og omtaler kort Jaroslav som “vor Naboby”. Jaroslav ligger 247 km. nordøst for Moskva ved Kotorests udmunding i Volga, så “omegnen af Moskva” skal ikke tages bogstaveligt ud fra danske geografiske afstande. Det fremgår

også, at han var i den lille købstad sammen med andre danske, boede i et mindre hus og færdedes og rejste med andre danske. Han og en anden var således i Moskva 9. januar 1918, og 7. juni 1918 med tre andre landsmænd ved en lille by Kineschma ved Volga undervejs på en rejse. Rejsen måtte afbrydes og de vendte tilbage til deres udgangspunkt. Han kan tale russisk, og det er på grundlag af samtaler med bl.a. en arbejdsmand, en kommandant i den røde garde og en bonde, at han videregiver indtryk af forholdene. Han har også en enkelt gang været i Kommissariatet for udenlandske Anliggender i Moskva og talt kort med "selve Tschitzerin" uden dog at kunne skildre denne nøjere.²

Disse ledetråde skulle være tilstrækkeligt til at føre os på sporet af beretningens ophavsmand. Det kunne principielt være en forretningsmand, og når han opretholdt anonymiteten og udelod alle oplysninger om sin beskæftigelse, kunne motivet være at beskytte eventuelle mulige økonomiske interesser. Derimod er det næppe en officiel dansk repræsentant, der under dække af anonymiteten ville givet det nye sovjetstyre det glatte lag. Selv anonymt ville det have været en stærk overskridelse af den diplomatiske kodeks, være på tværs af den danske regerings politik, og anonymiteten ville næppe have kunnet opretholdes over for hverken danske eller russiske kolleger med de oplysninger, som artiklerne bringer. Når jeg vil udelukke både forretningsmanden og den officielle danske repræsentant hænger det også sammen med, at iagttageren er politisk interesseret og, som det fremgår af hans beretning, bliver arresteret i Kasan og anklaget for kontrarevolutionær agitation på grund af nogle uforsigtige ytringer, og derved med sine egne ord bringer sig selv og sine landsmænd i en farlig situation. Den slags uforsigtighed var det første såvel for-

retningsmanden som diplomaten skulle undgå.

Den stadige færden med "landsmænd," som der skrives om i artikelserien, førte mig i min søgen efter forfatteren til gruppen af sønderjyske krigsfanger i Rusland. Ganske vist er der overhovedet intet, der peger på indespærring, en fangelejr eller tvangsforanstaltninger i artikelserien. Sådanne oplysninger kunne være udeladt bevidst, men faktisk var forholdene for de sønderjyske krigsfanger blevet meget lempet efter martsrevolutionen i Rusland 1917, og endnu mere efter revolutionen i oktober. Noget lejrliv med hegn og vagter var der ikke tale om. Fangerne måtte tværtimod i vid udstrækning klare sig selv, finde arbejde, sørge for indkvartering og bespisning. Ikke mindst det sidste var et meget stort problem i et land, hvor hungersnød truede en stor del af befolkningen.

Hovedparten af de sønderjyske krigsfanger var fra oktober 1916 samlet i byen Jurjef Polski, indtil de fleste ind i 1918 blev indkvarteret hos forskellige danske kontakter og forbindelser. Jurjef Polski var en lille middelalderkøbstad med under 10.000 indbyggere, og så var den "naboby" til Jaroslav.

Fra dansk side var præsten N.A. Jensen udsendt til de sønderjyske krigsfanger i Rusland for at give dem åndelig støtte og opmuntring. Han har dels i dagbogs- og dels i erindringsform givet en beskrivelse af krigsfangerens vilkår og færden i den her omtalte periode. Hans bog herom, *Ventetider*, udkom i 1926. Det fremgår bl.a. heraf, at to danske fanger i januar 1918 var en tur i Moskva og oplevede voldsomheder på nært hold der.³ Endvidere fortæller han, at nogle af fangerne i maj-juni 1918 rejste østpå i håb om at nå ud af Rusland via Sibirien, men at de siden vendte skuffede tilbage.⁴ Det er en rejseaktivitet, der falder meget godt i tråd med

Placering af bynavnet Jaroslav er markeret på kortet over Rusland. Øverst t.h. ses forstørrelse af egnen omkring Jaroslav, der ligger 247 km nord-øst for Moskva ved Kotoressts udmunding i Volga. Med udgangspunkt i en lille købstad i nærheden – Jurif Polski – oplevede “Den fra Rusland hjemvendte Dansker” revolutionen (Det Kongelige Bibliotek).

den anonyme iagttagers færden. Det er et spor at gå videre ud fra. Imidlertid opgiver N.A. Jensen generelt ikke navne på de krigsfanger, der udgjorde hans menighed, så det er nødvendigt at søge videre i gruppen blandt dem, selv om enkelte lader sig identificere ad anden vej. Gruppen var vel i alt på under 40 personer. Flere af dem har udgivet kortere beretninger. Adskillige er trykt i *DSK*, Dansksindede Sønderjydske Krigsdeltageres årbog. Imidlertid har årbogens spredte beretninger ikke kunnet føre undersøgelsen videre til en sikker identifikation.

Enkelte beretninger fra sønderjyske fanger er blevet trykt i anden sammenhæng. Blandt disse er en ret detaljeret skildring af Peter Jensen, der blev taget til fange af russerne 10. oktober 1915 og siden kom til til Jurjef Polski. Han fortæller i 1968 om nogle udvalgte episoder fra fangetilværelsen. Blandt disse er en rejse til Moskva, som han tidsfæster til februar 1918. Anledningen var den truende hungersnød og besværet med at skaffe levnedsmidler til de danske fanger. Præsten N.A. Jensen fortæller, at alt andet end brød, var det ikke til at få ved denne tid, og selv brødet var dyrt. En tid havde fangerne søgt tilflugt til at slagte og spise heste.⁵ Peter Jensen ville sammen med en medfange prøve at skaffe forsyninger fra danske kontakter i Moskva. Han skriver:⁶

“I Moskva var der en dansk vicekonsul ved navn Edstrup.⁷ Ham havde Frits Clausen haft forbindelse med, medens vi var i Pawlowo. Nu mente Frits, at vi skulle prøve at komme i forbindelse med hr. Edstrup igen og se, om han måske på én eller anden måde kunne hjælpe os. Da vi i den senere tid næsten heller ingen pakker havde modtaget fra Danmark, ville vi ved selvsyn undersøge forholdet på Røde Kors.

Jeg indvilger så i at rejse med Frits Clausen derind. Turen vil tage mindst

tre døgn, og vi skal have tilladelse og rejsepas af lejrchefen. Vi forsyner os med brød og hestepølser, og en dag i februar 1918 rejser vi så i stor spænding til det urolige Moskva.

Vi når derind tidlig en formiddag. På pladsen foran Jaroslav-banegården er der sort af mennesker. Vi vil se, hvad der skal foregå. Efter en halv times venten kommer så et stort optog af den røde armé, alt sammen motoriserede afdelinger af de forskellige våbenarter, så godt som nyt det hele, og mandskabet unge og kraftige i ny uniformer.

Nu river masserne huen af og råber hurræ. Frits og jeg beholder den på; men så begynder de nærmeststående at råbe til os: “Chappy daløj – Chappy daløj” (af med hatten). Men Frits vil ikke tage hatten af for de røde. Jeg skynder mig at tage min af og siger til Frits, at nu må han skynde sig, for ellers giver det tærsk. Så får han også hatten af, og lidt efter lister vi af.

Derefter søger vi hen til Røde Kors og spørger efter pakker til Jurjeff-Polskii lejren. Et par mænd ser listerne efter, ryster på hovedet og siger, at det er der desværre ikke. Så sender de en mand med os på det store lager, for at vi selv kan undersøge, om der er nogle til os.

Der er pakker i hundredvis, men ingen til os.

Det vil tage mellem en og to timer at gå til fods ud til vicekonsulen. Hvis vi tager en slædedroske, kan vi måske begynde hjemrejsen endnu i aften. Vi snakker med en droskekusk om prisen. Han vil have 50 rubler for at køre os derud. Vi byder ham 40, og det vil han så også nok nøjes med. Så hopper vi op i slæden og føler os som små baroner.

På et par små pladser er der endnu rester af skyttegrave, mange butikker har endnu vinduerne tilsømmet med brædder – rester af gadekampe.

Vi skal også over den store “Lju-

blandskaja-Ploschad" (Kærlighedspladsen). Da vi er i nærheden af den, ser vi, at den er stuvende fuld af mennesker.

Og så – lige med det samme lyder der maskingeværknitren! De "hvide" har fået et par maskingeværer anbragt i et tårn og skyder derfra på mængden. Fra slæden ser det ud, som alle falder døde om, men det er de dog ikke. Moskovitterne har for længst lært at kaste sig ned, så snart der skydes.

Men så begynder de "røde" at skyde med geværer langs ad den gade, vi kommer ad. Heldigvis er vi lige ud for en tværgade, som kusken så svinger ind på for at komme i ly. Vi har kun lige fået standset, så lyder der også skud fra den modsatte ende af denne gade. Kusken vender så kort omkring og ud på den gade, vi er kommen ad.

I strygende galop går det tilbage, mens kuglerne suser os om ørerne. Slæden slingrer, og vi dukker os for kuglerne. Derved er Frits så uheldig, at han får overbalance og falder ud af slæden. Jeg råber "støj-støj" (holdt-holdt) til kusken, men han standser ikke.

Så springer jeg op, griber bagfra om kusken og får fat i tømme. Kusken bander og skælder ud, men vi har dog fået sagnet farten så meget, at Frits indhenter os og kommer op i slæden igen. Så går den vilde fart igen, og kusken drejer ind ad den første sidegade, vi kommer til.

Her vælter vi os ud af slæden, kusken fortsætter den vilde fart og får ikke sine 40 rubler for turen. Derefter springer vi op ad en jerntrappe til et toetagers hus. Deroppe på platformen står en høj, velklædt mand med fuldskæg. Han kan tale tysk, og vi antager ham for en jøde. Han er temmelig nysgerrig. Vi fortæller ham dog, at vi er krigsfanger, men kan dog mærke på ham, at han ikke rigtig tror på os.

Da vi er kommet lidt til ro efter begivenheden, søger vi efter at komme hen

til Jaroslavski-banegården. Undervejs opdager Frits, at manden følger efter os. Vi snakker om, at han måske vil skygge os. Lidt efter kommer vi forbi en større tjejnisk (tehus). Her går vi ind. Vi trænger så vidt også til at få noget at spise, men det kan ikke fås, så vi må nøjes med det medbragte dårlige brød og hestepølserne, men vi kan da få al den te, vi kan drikke. Medens vi er i gang dermed, opdager vi, at den sortskæggede mand også er herinde. Derover bliver vi alligevel lidt urolige og snakker så om, at det nok er bedst at blive herinde. Heldigvis kan vi også få logi her og får anvist et stort værelse, hvor der langs den ene væg er anbragt en britsje med seks sovepladser, adskilt fra hverandre med et forhæng. Vi er trætte og går tidligt i seng og falder hurtigt i søvn.

Henad midnat vågner vi ved, at der råbes "stavaj-stavaj" (stå op, stå op). Lyset er tændt. Søvntrukne og missende med øjnene farer vi op. Foran os står der to revolverbevæbnede rødgardister – militærpatruljer? De spørger efter, hvad vi er for folk, og om de må se vores propusk (rejsetilladelse eller pas). De vil også have at vide, hvad ærinde vi har i Moskva. Frits forklarer dem det, og da de har set vores propusk, siger de karascho (det er godt) og forsvinder så igen.

Om morgenen drikker vi te, og så går turen igen til hr. Edstrup, men denne gang til fods. Konsulen hilser os hjertelig velkommen og byder Frits Clausen med ind på kontoret, hvor, de fører en længere samtale. Om hvad får jeg ikke noget at vide.

På vejen til banegården begynder Frits at snakke om muligheden af at kunne blive russisk statsborger. Jeg er da klar over, at det ikke er ret gode oplysninger, han har fået hos konsulen.

Vi finder et stort oplysningskontor for krigsfanger. Det viser sig at være en kommunistrede, som er ude efter krigsfanger

til deres parti. I det forreste rum sidder der et par krigsfanger, som vi henvender os til. Det viser sig at være ledende mænd, og efter at vi har sonderet terrænet lidt, spørger Frits så, om det kan lade sig gøre at blive russisk statsborger?

Det er ikke så vanskeligt, svarer de, vi skal blot melde os ind i den røde armé! Vi takker for oplysningen og siger, vi vil overveje det lidt.

Da vi kommer ud på gaden igen, skynder vi os til banegården. Nu er det nok bedst at komme op til vor lille danske lejr igen. Vi kom tomhændede hjem, men med hele lemmer.”

Peter Jensen beretter også om en rejse, som tre af krigsfangerne foretog i juni 1918:

“Omtrent på samme tid rejser Frits Clausen sammen med to kammerater til Sarapul. De får også rejsetilladelse fra lejrkommandanten, men spørger ikke om tilladelse til at tage kammerater derindefra med til Jurjeff. De går ganske uden om myndighederne i Sarapul og prøver på at få dem, som vil med til den danske lejr, om bord på floddamperen ved at bruge deres egne rejsetilladelser flere gange. Det sker på den måde, at når tre mand er kommet om bord, giver de deres rejsetilladelser til en kammerat, som står på kajen. Denne tager så to mand med sig. Dette trick går dog kun godt to gange. Så fumler de sidst ankomne i det, og imens gives der afgangssignal. Skuffede og med sorg i sinde må de tiloversblevne gå tilbage til lejren. De kommer dog senere af sted med det nu gængse system at melde sig syge og som patienter at blive sendt til Tyskland. Frits og hans kammerater, som nu er blevet til ni, kommer efter store vanskeligheder med de kæmpende røde og hvide grupper tilbage til Jurjeff en af de første dage i juli.”⁸

Frits Clausen har selv i sine erindringer, nedskrevet 1947, berettet om rejsen til Sarapul:⁹

“Vi andre oplevede den Hungersnød, der kom over Landet, da Millionhærene uden Kommando strømmede tilbage fra Fronten, og den Gru, Revolutionen bragte med sig, og da saa selv Præsten raadede os til at tage tilbage til Tyskland, var vi fire, der besluttede at ville prøve paa at slaa os igennem til Tjekkoslavakkerne, der stod i den hvide Front ved Ural. Planen var nærmest vanvittig, og det er mere end et Vidunder, at vi slap helskindede fra Forsøget. Vi havde dog saa meget Udbytte af Vovestykket, at vi i Sarapul ved Kamafloden traf en Flok sønderjydske Landsmænd, hvorefter vi under de mest eventyrlige Oplevelser kunde bringe 8 med tilbage til Jyrjev.”

Der er i forlængelse af disse beretninger ingen tvivl om, at Frits Clausen har rejst med landsmænd i Rusland både i januar og juni 1918. Peter Jensen daterer ganske vist rejsen til Moskva til februar, men der må ganske åbenbart være tale om en fejlhuskning, da pastor N.E. Jensen udtrykkeligt på grundlag sin dagbog fortæller, at to af de sønderjyske krigsfanger var i Moskva i januar 1918. Det var også i januar, at den anonyme skribent var i Moskva.

Herefter er det kort til den slutning, at Frits Clausen er identisk med den anonyme skribent. Kan det hænge sammen?

I sine erindringer vedkender Frits Clausen sig ikke forfatterskabet til artikelserien i *Dagens Ekko*, mens han omhyggeligt anfører en del konkrete artikler skrevet i andre navngivne dagblade. Dertil kommer, at *Dagens Ekko* var organ for en lille ungsocialistisk gruppe, der var i voldsom opposition både til det såkaldte pampervælde i Socialdemokratiet og til det radikale “tvangsstyre.” Jeg ville ikke forvente at finde Frits Clausen i

Hovedparten af de sønderjyske krigsfanger var fra oktober 1916 samlet i byen Jurijef Polskei. Gruppen var antagelig på i alt under 40 personer. Frits Clausen sidder yderst t.v. (Det Kongelige Bibliotek).

ungsocialistiske kredse, selv om det var af en højresocialistisk kulør. Imidlertid var bladets profil uanset gruppen bag lige efter hans hoved: Mod Socialdemokratiet, mod Det radikale Venstre og med angreb på statsmagten for at true individets frihed, og nok så vigtigt: entydigt ententevenligt og med stor opmærksomhed på den sønderjyske sag.

Når jeg overhovedet kom på sporet af artikelserien i *Dagens Ekko*, en avis der blot eksisterede 2 ½ år, 1918-20, skyldes det et brev fra Frits Clausen, der først dukkede frem fra privateje og kom til mit kendskab i februar 2004. Brevet er skrevet 9. juli 1928 og stilet til redaktør og folketingsmand Adolph Svensson.¹⁰ Den givne anledning var Frits Clausens meget anstrengte økonomi. I brevet fortæller Frits Clausen, at han efteråret 1918 skrev artikler i *Dagens Ekko* og *Hovedstaden*. Sidstnævnte var organ for en folkelig, moralsk og national genrejsning

med særlig interesse for det sønderjyske spørgsmål.¹¹ Da så godt som alle avisartiklerne i begge blade er usignede, må man søge at slutte sig til det mulige forfatter-skab. Med hensyn til "Russiske Bolsheviker" er der nu ikke tvivl om, at Frits Clausen er forfatteren. Han var en hjemvendt dansker i november 1918, hjemkommet i slutningen af juli samme år. De bragte iagttagelser var en krigsfanges, men læserne har ikke skullet have svækket indtrykket af beretningen med oplysning derom, da en fanges syn på sine vogtere som regel vil være negativt.

Artikelserien er væsentlig ved de oplysninger, den giver om Frits Clausens holdninger som hjemvendt krigsfange. Her er udtalt en stærk antikommunisme, men samtidig udtrykt meget positive følelser overfor det russiske folk. Skurken er entydigt den marxistiske jøde, der lukrerer på og skaber ulykke for andre. Den dybfølte modvilje

mod jøden er her langt stærkere udtrykt end senere hos nazisten Frits Clausen. Her er til gengæld ingen afstandtagen fra demokratiet, men håb om at demokratiet vil nå Rusland trods det nuværende styre. Frits Clausen har i 1918 tiltro til demokratiet, men mistillid til flere af de danske partier.

Det er nemlig heller ikke et tilfældigt blad, Frits Clausen bringer sin artikelserie i. Det var også udtryk for en klar holdning, når han ikke skrev i den socialdemokratiske og radikale presse. De to partier tog for en engageret nationalt sindet mest lunkent på det sønderjyske spørgsmål, det spørgsmål som var sagen for Frits Clausen. Han valgte at skrive i og læse den presse, der gjorde fælles sag med ham med hensyn til Sønderjylland. Omvendt var *Politiken* ud fra den optik et nationalt uvederhæftigt blad med en tendens, så avisen end ikke kunne give et neutralt referat af møder hos anderledes indstillede. Det gjaldt således i forbindelse med den nyoprettede forening "Sønderjyderne" i november 1918, hvor Frits Clausen kom i bestyrelsen. Foreningen ønskede en grænse ved Dannevirke. *Politiken* omtalte foreningen på en måde, som bestyrelsen fandt så misvisende, at en korrektion var på sin plads. *Politiken* afviste at bringe indlægget, der i stedet blev bragt i *Hovedstaden*.¹²

I det hidtil kendte materiale om Frits Clausens udvikling er det første spor af antisemitisme fra 1920. I et brev til en af sine nærmeste venner fortæller han, at han ikke ville med ind at besøge en bestemt læge i København, fordi lægen var jøde.¹³ Holdningen til Det radikale Venstre og Socialdemokratiet er også blotlagt i breve fra tiden op til og omkring genforeningen. Hidtil har der ikke foreligget så klar dokumentation for, at den unge Clausen var for demokratiet, da han kom hjem fra krigsfangenskab, og genforeningsmuligheden gennem en afstemning lå forude.

Med identificeringen af Frits Clausen som forfatter til "Russiske Bolsheviker" er det væsentligste spørgsmål, der står tilbage: Hvorfor dette had til jøder? Hvad får ham til at skrive, at de russiske jøder tidligere havde været udsat for *velfortjent* foragt, og at de nu tog en frygtelig hævn derfor (min fremhævelse, JTL)? Den tidligere nævnte præst N.A. Jensen skriver om krigsfangelivet i Rusland, at det var meget ensformigt, præget af lediggang, man hørte kun lidt hjemmefra, rygterne var talrige. Til gengæld gav det at leve så længe under fremmedåg en stærkere tone i visse spørgsmål, først og fremmest omkring det nationale og angående Danmarks grænse.¹⁴ Det er uden tvivl, at Frits Clausens tone var blevet stærkere i andet end nationale anliggender. Han var truffet sammen med mange andre folkeslag og nationaliteter, og havde mærket sig deres stærke fædrelandskærlighed. Det havde ikke fået ham til at betragte dem som mindreværdige, hvad enten det var tjekkere, polakkere, russere, kroater m.m. Her er ikke en racist i svøb ud fra krigsfangens erfaringer. Det fremgår både af samtidigt materiale og af hans erindringer. Det var alene jøder, der var undtaget, peget ud som noget særligt blandt de mange nationer, som færdedes mellem hinanden i den lille russiske købstad. Hvad den stærkere tone overfor jøder fra Frits Clausens side bunder i, lader sig ikke afgøre. Var det på den måde, han fik afløb for sin frustration over det lange fangenskab? Han havde næppe nogensinde mødt en jøde, før han kom til Rusland. Det er ikke umuligt, at medfangerne delte synet på jøderne, – bemærk at Peter Jensen om den mand, han og Frits Clausen mødte i Moskva, omtaler denne som *jøde*, som skulle det i øvrigt sige noget om ham –, men det var Frits Clausen, der skrev om jødens grusomhed, straks han var kommet hjem. Her hjælper det kun lidt

at tilføje, at den russiske revolution rejste en antisemitisk bølge over hele Europa.¹⁵

N.A. Jensen fortæller i sin bog fra 1926, at der var en enkelt af fangerne, der red den personlige kæphest, at udtrykke sit had til jøderne i alle sine skrivelser.¹⁶ Det kan være Frits Clausen, også fordi han var en af de meget skrivende. Noget andet er, at samtidens syn på og omtale af jøder var helt anderledes direkte og unuanceret end i tiden efter 1945. Den jødiske stereotyp kunne komme til fuld udfoldelse. Forfatteren og journalisten Henning Kehler var i Rusland på samme tid som Frits Clausen, som ansat ved gesandtskabet og skrev om sine indtryk og oplevelser i *Russiske Kroniker*, 1919. Her blev der ikke lagt fingre imellem i skildringen af østjøden, en ynkelig type, som russerne angiveligt var godt og grundigt ked af og i øvrigt havde for mange af. Kehler forbinder også kommunismen med Jøden, den røde jøde, jøden der lugter, og citerer en russisk bourgeois, der også er antisemit for: "Jøderne havde Skylden for alt det onde, som skete i Rusland. I Rusland og i hele Verden, for dette her var kun Begyndelsen. Bagved det hele, Krigen og Revolutionen, vidste man bestemt, stod en internationalt jødisk Sammensværgelse og et gigantisk Finans-Komplot til Forberedelse af Verdensrevolutionen, der sluttelig vilde samle al Magt paa Jødernes Hænder."¹⁷ Selv om Kehler ikke deler konspirationsopfattelsen, videregiver han et meget stereotypt billede af jøden til danske læsere, som ikke hindrede bogens store udbredelse og berømmelse.

Frits Clausen fandt i løbet af den russiske revolution sin forklaring på årsagen til Ruslands omvæltninger og lidelser, en forklaring han delte med mange andre både i Rusland og i konservative kredse i Vesteuropa. Da det første store værk om *Verdenskrigen* udkom på dansk i 1922, var skildringen af

forholdene under den bolsjevikiske revolution præget af rædselsberetninger ikke ulig dem, som Frits Clausen havde gengivet 1918 – og jøden fik også sin rolle heri.¹⁸ Frits Clausen havde placeret sig i det politiske spektrum, og i synet på forholdene i Rusland passede han godt ind i det borgerlige Danmarks højrefløj i almindelighed.

Frits Clausen havde ført dagbog under en del af sit krigsfangenskab, ligesom han senere skrev om sine oplevelser som krigsfange. Hvor dette materiale er i dag, er uvist.¹⁹ Måske det kunne være med til at besvare de ovenfor stillede spørgsmål mere indgående. Han holdt også foredrag med den russiske revolution som emne og skrev enkelte gange siden derom i pressen. Jøden havde da ikke samme fremskudte plads. For ham som for de andre sønderjyske krigsfanger, var det ikke en tid, de sådan lige rystede af sig. I sommeren 1919 stiftede de i Tinglev "Foreningen af forhenværende krigsfanger i Rusland". De første mange år var Frits Clausen foreningens selvskrevne formand.²⁰ Her mødtes medlemmerne årligt og udvekslede minder om en tid, de havde været fælles om. Frits Clausen bevarede det samlende, fællesskabet blandt landsmænd som et af sine største idealer.

Russiske Bolsheviker.

Iagttagelser af en fra Rusland hjemvendt Dansker

Bolshevismen synes at faa større og større Udbredelse i de slaviske Lande, og maaske er Faren for, at den vil gribe om sig i de øvrige Stater større, end vi tror. Jeg vil ikke her fremsætte noget om Bolshevismen i sig selv, men vil blot gøre Læserne bekendt med nogle enkelte Bolsheviker, jeg kender.

Da jeg kom til den lille russiske Købstad i Omegnen af Moskva, jeg skulde opleve Revolutionen i, eksisterede der ikke en eneste Bolshevik i Byen. Det var kort Tid inden Revolutionen. Efter at Lenin havde tilrevet sig Magten, og to Mænd i Byen [tog] Parti for ham. Den ene var en Urmager, som jeg blot vil sige om, at han var et gennemgodt Menneske, men saa dum og fjollet, at han endog som Russer maatte skamme sig. Han betød ikke noget. Med hans Kumpan var det en anden Sag. Han var hverken godmodig eller dum, men raa, grusom og snu. Han skal før Krigen have sejlet som Køkkenkarl paa en Damper og samtidig drevet en omfangsrig Smuglerhandel i Kronstadt. Efter at være straffet derfor slog han sig saa ned i vor lille By, hvor han i Krigen drev et lignende Haandværk, idet han solgte Spiritus i Smug. Han var i sin Tale, sin Færd og sit Udseende en væmmelig Fyr, af hvem Falskhed og Underfundighed lyste ud af Øjnene, og mange af hans egne Partifæller følte endog Afsky for hans Raahed. Hans gamle Haandværk med Smughandel fortsatte han ogsaa som Bolshevik, idet man mod en passende Godtgørelse kunde faa noget af den Spiritus, han lod rekvirere, jeg har

flere Gange drukket af hans Varer, da ellers ingen kunde faa en Draabe Spiritus! Dog var denne Mand Formand for Sovjeten. Han var Overhoved for 125,000 Mennesker.

De to Mænd, jeg lige har givet et lille Billede af kunde jo selvfølgelig ikke organisere Sovjetmagten i vor By. Det maatte en Soldat gøre, som i det Øjemed blev sendt derud fra Moskva. Han var et af de mest tiltalende Mennesker, man kunde tænke sig. Han havde alle Russernes bedste Egenskaber og vilde skabe gode og lyse Forhold i sit Land. Jeg havde Lejlighed til at høre hans første Tale og var henrykt over, hvad denne jævne Mand sagde. Han talte ikke om Krig og Fjendskab mellem Klasserne, men vilde forsone. Han opfordrede Intelligensen til at hjælpe Arbejderne med at bygge en ny Samfundsorden, da han indsaa, at Bolshevikerne manglede Kræfter. Jeg havde desværre ikke Lejlighed til at tale saa ofte med denne Mand, men hver Gang, jeg hørte noget af ham, syntes jeg mere og mere om ham. I Grunden var han slet ikke Bolshevik. Han var en stakkels russisk Arbejdsmand, der vilde forbedre sine egne og sine Lidelsesfællers daarlige Kaar, og han troede, at Bolshevismen var den eneste Vej dertil. Eftersom Grusomhederne tog til blev han mere og mere usikker. Han blev syg, og sidste Gang, jeg talte med ham, var han paa Sygehuset. Det var i de Dage, Grev Mirbach var myrdet og Modrevolutionen brudt ud i vor Naboby Jaroslav.²¹ Alle troede vi, at de Hvide om faa Dage vilde indtage vor By og styrte den Magt, vi alle hadede. Jeg fortalte ham disse Rygter, og han tog roligt imod det. "Oh, hvor er det svært at skabe et retfærdigt Samfund," sagde han, "jeg troede, vi kunde det, men naar vi blot vil give Proletariatet Ret til at underkue de andre Klasser, kan jeg forstaa, at vi heller ikke har Ret til at regere længere."

Et af de seks huse i lejren i Jurjef Polski, hvor bl.a. de sønderjyske krigsfanger boede – "Vor lille By" er betegnelsen, som forfatteren til artikelserien i efteråret 1918 i avisen Dagens Ekko bruger, når han skriver sine "Iagttagelser af en fra Rusland hjemvendt Dansker" (Det Kongelige Bibliotek).

Han gav Lenin og Trozky Skyld for at have vildledt det russiske Folk og haabede, at det var sandt, som Rygtet fortalte, at de var flygtede.

Desværre var det ikke sandt. Denne brave Mand kunde selvfølgelig ikke gaa med til de skændige Grusomheder, der tog til med hver Dag. Efter at være udskrevet af Sygehuset, drog han ud paa Landet, hvor han havde faaet tildelt en Lod Jord. Om han vedblev at kalde sig for Bolshevik, véd jeg ikke, men det var det eneste Parti, han havde bekendt sig til. Det er det uforstaaelige ved ham.

Kommandanten af den røde Garde i Byen lignede ham lidt i mange Henseender. Det var en ting, sund og smuk Soldat, der havde været i tysk Fangenskab hvorfra han var flygtet, gennem Holland og

Sverrig. Han havde set, hvordan andre Folk levede, og fattet den Beslutning at ofre sine Kræfter paa, at ogsaa hans Folk fik saadanne Kaar. Han var først ivrig Tilhænger af Miljukoff, saa af Kerenski og til Slut af Lenin. Hvis han havde haft Lejlighed til at uddanne sine Kræfter rigtigt, kunde han maaske have været til stor Nytte for sit Folk, og jeg haaber, at han vil blive det endnu. Han havde været en god og tapper Soldat, havde lært at skrive og læse for at kunne blive Underofficer og lærte af mig endogsaa det latinske Alfabet. Han var mindst lige saa stolt, da han kunde skrive sit Navn med latinske Bogstaver, som da han modtog den første af alle de Ordner, hans Tapperhed og Dygtighed havde bragt ham.

Han meldte sig til den røde Garde, da en saadan blev oprettet i vor lille

By, og blev snart dens Kommandant. Jeg skal senere fortælle om den røde Garde, og da komme tilbage til denne unge Russer som dens Kommandant. Her vil jeg blot omtale ham som hørende til det bolshevikiske Parti.

Han var i Begyndelsen en af de ivrigste Bolsheviker, utrættelig med at overbevise alle om dette Partis høje og ædle Maal. Jeg talte med ham næsten hver Dag og kunde sige ham alt uden at frygte for Angivelse og hvad der følger efter. Omend-skønt han gav mig Ret i meget, kunde jeg ikke overbevise ham om den forkerte Vej, han var slaaet ind paa – i det bedste og ædlestes Øjemed at ville føre sit Folk fremad. Men jeg mærkede alligevel, at han følte sig mere og mere utilfreds med sit Parti, og en skønne Dag fortalte han mig ogsaa, hvor forbitret han var. Den Dag, han skulde til Fronten for at kæmpe mod Tzekko-Slovakerne, de samme, han i den store Brussilowske Offensiv havde kæmpet sammen med.²² Den Gang havde han beundret disse som han selv fædrelandssindede Folk for den Tapperhed, de viste i Kampen imod de tyskere, som ogsaa han hadede mest af alt. Den Dag følte han, at han ikke var saa sikker som Bolshevik, som han havde troet.

Nogle Timer efter denne Samtale førte han den lille Trop Rødgardister, han havde uddannet, til Banegaarden. Men han selv kom tilbage.

Jeg var naturligvis meget forbauset over at se ham igen og spurgte ham straks, hvorfor han ikke var rejst med.

“Jeg rejser senere,” var hans korte Svar. Men nogle Dage efter sad jeg igen og drak The med ham, og da sagde han aabent og ærligt, at han ikke vilde miste sit Liv i den Kamp.

Han var helt forvildet og vidste ikke, hvad han skulde gøre. Han kunde ikke gøre sig fri for Bolshevismen uden at blive

efterstræbt, ellers havde han sikkert slaaet sig sammen med de Social-Revolutionære eller Menschevikerne, som han passede til. No-gen Tid efter betroede han mig, at han, vilde til Fronten og saa løbe over og rejse til Amerika, hvor han saa vilde vente, til han kunde se, hvad der tjente til Ruslands Bedste. Jeg vil af hele mit Hjerte ønske, at han har gjort Alvor af sin Plan. Hvis ikke, vil han sikkert blive en af dem, der i en nær Fremtid vil tage en frygtelig Hævn over de Folk, der har vildledt ham som saa mange andre.

Som Kommissær for Skolevæsenet havde vi en ung Laps paa en 18-19 Aar. Han havde været paa en højere Skole i to Aar, hvorefter han var bleven vist bort. Man paastod for Tyveri, men jeg kunde ikke faa dette saa bekræftet, som jeg ønsker, for igen at paastaa det. Sikker er det, at han var noget af Byens værste Udskud. Hvor der var Optøjer, var han med. Saa man en ligge beruset, tænkte man først paa ham. Forholdene i Skolerne blev selvfølgelig ogsaa derefter. Lærerne kunde ikke udrette det mindste i den Tid, man endnu tillod dem at undervise. I Realskolen tog Drengene den Spiritus, de zoologiske Præparater var henkogte i og enten solgte eller drak den. Kommissæren sagde ikke det mindste dertil. I stedet for at aabne nye Skoler i det skolefattige Land, lukkede han de faa, der var der.

“Det er ikke andet end Bourgeoisifabriker,” skal han have paastaaet.

Heldigvis fik han senere et andet Embede, idet han fik et Hverv i den demokratiske Klub, en Institution for Forlystelser, Bolshevikerne har indrettet i enhver By. Paa Plakaterne stod der: “Mor jer og le, saa glemmer i Sulten!”

Hvad det er for Folk, har jeg tydelig set en Gang, jeg var inde i Kommissariatet for udenlandske Anliggender. Jeg talte den Gang med selve Tschitzerin, som saa

Ifølge rækken af artikler med "Iagttagelser" kunne jøden og den revolutionære marxist Lev Bronshtejn (1879-1940), der fra 1902 antog navnet Trotskij, stå som indbegrebet af den karakteristisk repræsentant for skurken, dvs. en person, som er kendetegnet ved at lukrere på og skabe ulykke for andre (Det Kongelige Bibliotek).

meget sympatetisk ud, men som jeg efter de faa Ord, jeg vekslede med ham, dog ikke kan skildre nøjere. Han var meget flink og imødekommende og henviste mig til en Sekretær. Det var en af de farligste Bolsheviktyper, den Type, der holder hele Maskineriet i Gang derovre – Jøden.

Hvor man kommer i et Kancelli i Moskva og Petrograd altid træffer man en Jøde der. De benytter sig af Udskudet og de vildledte og uoplyste af det prægtige russiske Folk til at sætte deres Planer igennem. Alle lider de i Rusland, alle sulter de med Undtagelse af Jøderne. De har nok, og de behøver

ikke at staa i Quene for at faa noget. De taler højt om Demokrati, men underkuer mere end nogen Autokrat har gjort det. De sender Ruslands egne Sønner i Kamp mod hverandre og selv bliver de hjemme. De tager en frygtelig Hævn nu for den velfortjente Foragt, Russerne viste dem før. Men længe vil deres Triumf ikke vare. Ruslands brave Sønner vil snart faa Øjnene op og styrte baade dem og alt det Uskud, de har frigjort og givet Magt. Der var en Tid i Sommer, hvor næsten hele Sovjeten i vor lille By var Social-Revolutionære. Da var der bedre Forhold hos os end andre Steder. Men saa kom der nye Folk til fra Moskva, og en frygtelig Tid begyndte. Alt, hvad der var ondt og raat tog Overhaand.

II

Den 7. Juni 1918 kom jeg sammen med 3 andre Landsmænd til den lille By Kineschma ved Volga, hvorfra vi begyndte en Rejse, der skulde have ført os til Perm ved Kamafloden. Efter at vi havde faaet vor Bagage eftersat og faaet Lov til at tage den med, benyttede vi Tiden til Damperens Afgang med at skrive nogle Breve. Sammen med en Landsmand bragte jeg disse paa Posthuset. Om Morgenens, da vi var gaaet til Dampskibsbroen havde vi ikke bemærket noget særligt, men nu, henad Middagstid, mærkede vi ilde Tegn paa Røre. I Gaderne stod der stærke Vagtkommandoer af Rødgardister og stærke Patroljer til Hest og til Fods færdedes overalt. Det var nok til at faa os tilbage til Dampskibsbroen i en Fart. Vi maatte derved gaa ned ad en Gade, der var gravet ud ned til Floden, saa der laa en højere beliggende Gade paa hver af dens Sider. Lige nede ved Floden gik der en Bro over den, som forbandt de andre 2 Gader. Vi var ikke hedt glade ved at skulle den Vej, da vi havde en Række Maskingeværer paa

den ene, og en Flok Civilfolk, med Bønder fra Landet, paa den anden Side. Paa Broen holdt der en stærk Rytterpatrolje med Karabineren i Haanden og Maskingeværer foran sig. Vi spurgte baade til den ene og anden Side om vi maatte passere og skyndte os saa alt det vi kunde, ned til Floden.

Vi kom ogsaa knap ombord paa Damperen, før det første Skud faldt. Maskingeværerne satte straks ind, og Folket hoben styrtede sig imod Broen, hvor den dog splittedes i en Fart og saa trængtes ned ad den stejle Skrænt til Floden. Alt styrtede over hinanden, nogle reddede sig ombord paa Damperen, andre blev liggende enten saarede af Kuglerne eller tilskadekomne ved Faldet. Da Kuglerne ogsaa peb over Dampskibet, lettede dette straks og sejlede derfra. Vi skyndte os selvfølgelig straks nedenunder for at høre, hvad der havde været Grund til denne Blodsudgydelse. En prægtig russisk Bondeskikkelse fortalte os det. Det var Bønderne, der havde bedt om at faa mere Brød udleveret til Diet for den russiske Bonde haardeste Arbejde. Høsletten. Man havde sendt en Deputation til Sovjetten, der havde svaret, at den ikke havde noget at give dem. Derpaa havde man spurgt, om der da var nogen Mening i, at alle de mange Kommisærer, der var i Byen, saavel som den røde Garde, fik 3 Pd. Brød om Dagen foruden Gryn og Kød, medens den Del af Befolkningen, der maatte arbejde haardt, intet fik. For de Ord havde man beholdt Deputationen som Fanger og truet med at skyde dem, naar der blev klaget igen. Saa var det, at Bønderne fra hele Ujesden havde sluttet sig sammen og var draget til Byen for at forlange deres Deputerede frigivne. De vilde ikke sende en anden Deputation, men havde forlangt, af Formanden for Sovjetten skulde komme ud for at tale med dem. Dette Bud var bragt ham af en Rødgardist,

der stod Vagt paa Broen; længere lod man dem ikke komme. Inden de havde modtaget noget Svar, havde man skudt paa dem. Den gamle Bonde fortalte med Stolthed og Glæde, at der var skudt 3 Rødgardister af en Præst, vel den eneste af hele Mængden, der har haft et Vaaben med sig. Alle de andre havde ikke andet end en Stav og et lille usselt Stykke Brød med sig. De var ikke kommen for at slaas, men for ydmygt at bede de Undertrykkere, der paastaar at staa i Spidsen for en "Arbejder- og Bønderregering." Forbitrelsen imod denne Regering, der ikke kender til andet end Raaheder og Blodsudgydelser, var efter denne Fortælling vokset hos os alle, og hvor man talte Mand og Mand sammen, hørte man ikke om andet end de utallige Grusomheder, denne Regering havde forøvet.²³ Jeg kom i Samtale med nogle fattige Arbejdere fra Pokrow, der rejste til Sibirien med hele Familien, efter at have solgt alt hvad de ejede, for at købe Billetten. Hvis jeg blot vilde skildre den Nød, denne Familie havde lidt, vide det være nok til at vække Afsky imod denne usleste og grusomste Regering, Verdenshistorien kan berette om. Men jeg vil blot berette om, hvad jeg selv har set og kan skaffe Vidner paa.

Jeg vil ikke komme nærmere ind paa en farlig Situation, jeg ved mine uforsigtige Ytringer bragte mig selv og mine Landsmænd i, idet jeg i Kasan blev arresteret og anklaget for kontrarevolutionær Agitation, hvad der stod Dødsstraf paa. Heldigvis slap jeg fri, fordi jeg traf en af de faa Russere, der blot er Bolshevikker for at faa Brød til deres Familie. Han kunde redde mig, fordi jeg var Udlænding.

Vi ansaa det dog for klogest ikke at fortsætte Rejsen med samme Damper, men forlod den i en By Sarapul ved Kama. Her indtraf saa Omstændigheder, der tvang os til at vende om. Vi var i Sarapul i tre Dage

I juni 1918 gjorde den "Iagttagende Dansker" en rejse ad søvejen sammen med tre landsmænd. Målet var Perm, men turen blev afbrudt i Sarapul – en smukt beliggende by ved Kamafloden. Efter tre dage på stedet, indtraf omstændigheder, der tvang de rejsende til at vende om (Det Kongelige Bibliotek).

og havde derved lejlighed til at se én af de Byer, Revolutionen har hærget

Flere Gange har man her villet styrte Sovjetmagten, og hver Gang har Byen maattet bøde paa det haardeste derfor. Ikke en af de forhenværende offentlige Bygninger stod der mere, ikke et Forretningshus var der uskadt, og de faa offentlige Bygninger, der endnu kunde bruges, var indrettede til Bolshevikkernes utallige Kontorer. De ødelægges paa den Maade. Hvad vi hørte der om Henrettelser, var værre, end jeg havde hørt nogensinde. Det var i Juni, inden den værste Rædselsperiode havde begyndt i Moskva og Petrograd. Man ventede nye i nærmeste Fremtid, for at hævne de Nederlag, den røde Garde just i denne Tid led imod Tjekko-Slovakkerne ved Jekaterienburg.²⁴ Vi var glade ved at kunne forlade Byen forinden. Man skulde have en Tillaelse hertil, som man først nægtede os, men

som vi dog efter nogle Forsøg opnaaede. Jeg vil her blot nævne, at vi ved det første Forsøg henvendte os til en Jøde, en forhenværende Krigsfange, som ogsaa vidste et Raad. Da dette dog vilde blive lidt dyrt og vi fandt en anden billigere og bedre Udvej, benyttede vi det ikke. Det er et Held ved Bolshevikkerne, at de i mange Tilfælde er lige saa dumme, som de er grusomme (Jøderne undertagen, der er snu og fejge). Idet vi benyttede os af denne hos dem gode Egenskab, slap vi efter 3 Dages Forløb ud af Byen og kunde rejse tilbage paa samme behagelige Maade, vi var kommen.

Aldrig har jeg set den Nød, Rusland er i, tydeligere end paa denne Rejse. Damperen var saa overfyldt af stakkels "Sækkebærere," at man ingen Forestilling kan gøre sig derom. Sækkebærere er Folk, hovedsagelig fra Moskva eller Petrograd, der gør den 3 Uger lange Rejse op til Kama-Flo-

dens kornrige Egne for at hente en Sæk Brødkorn med sig hjem. Det er ikke Rigmænd, men de fattigste af Befolkningen, der paa den Maade søgte at undgaa Hungerdøden endnu en Tid. I lang Tid havde mange Familiefædre paa denne Maade hentet lidt Brød til deres sultende Familie. Saa var Bolshevikkerne pludselig kommen paa den Tanke, at det maatte forbydes, da der kunde drives en farlig Spekulation med de faa Pund Korn en Mand, der har en sultende Familie derhjemme, kan bringe med sig paa sin Ryg. Der var selvfølgelig enkelte, der drev Spekulation paa den Maade. De købte Tekstilvarer i Moskva, som de solgte i Kama-Distrikterne og tog Brødkorn med tilbage. Naar man tager i Betragtning, at man ikke kunde føre andre Varer med sig, end hvad man kunde bære paa sin Ryg, kan man gøre sig klart, hvor meget en saadan Handel kunde bringe. Just i de Dage, vi rejste tilbage, var der kommen en skærpet Ordre om, at der ikke maatte medtages andet end færdigbagt Brød. Overalt ved Arbejdspladserne stod der Rødgardister med en Kommissær, der undersøgte alle Sække og Pakker, man tog med ombord. I Nærheden af Byen Joljabuk syntes en saadan Kommissær at Trængslen var for stor, hvorfor han straks trak sin Revolver og skød ind i Folkehoben. Han skød 3 Mand, hvorunder ogsaa en af Dampskibets Maskinpersonale. Min Landsmand og Rejsefælle, der var paa Land for at købe Æg, havde nær lidt samme Skæbne. Ved en Station i Nærheden af Byen Tshistopole saa vi en anden hjerteskrærende Scene. En gammel Mujik, en af de skønneste og ædleste Typer af det pragtfulde Folk, havde taget 2 Pud (64 danske Pd.) Mel med sig, som han søgte at bringe ombord. Han blev opdaget og Melet blev ham frataget. Hvem der saa denne fortvivlede gamle Mand, vil aldrig kunne tilgive den Regering,

der først bringer Hungersnød over Landet og saa optræder saa haardt overfor de allerfattigste af dette udsultede og forpinte Land. Aldrig glemmer jeg denne Olding, som han med sit fortvivlede Blik laa bedende og tryglende foran den raa og umenneskelige Røgdardist, der var stolt af sin Heltegerning. Aldrig glemmer jeg de Ord, han med sin Oldingestemme bævende og fortvivlet raabte, til den hovmodige Kommissær. "Vil I ikke tro, at jeg har solgt min sidste Ko, for at hente dette Mel hjem til min Familie, saa maa I dog tro, at jeg gamle Mand ikke vil drive Spekulation." Men ingen Bønner kunde hjælpe ham. Grædende kom han paa Dampskibet, hvor vi stod omkring ham uden at kunne trøste og hjælpe ham, der nu maatte komme tomhændet hjem til en sultende og haardt slidende Familie. Senere hørte jeg dog, at han havde faaet lidt Mel foræret af en, der, til trods for alle Røgdardister, havde smuglet noget om Bord. Der var enkelte det lykkedes for. En saa jeg, der havde begge Bukseben fyldte. Man fortalte ogsaa, at man kunde faa det med, naar man købte det af Kommissæren. Jeg vil ogsaa nok tro, at det passer, da jeg af andre Tilfælde véd, hvordan man ved god Betaling kan opnaa de utroligste Ting hos dem. Det eneste, man ikke kunde faa for Penge, var Medlidenhed og menneskelige Følelser. Det er noget, ingen Bolshevik, der har nogen Magt, kender, hverken Jøden Braunstein (Trotzski) eller Forbryderen Zinnvieff.²⁵

III

Demoralisationen i den russiske Armé begyndte allerede paa en Maade efter den første Revolution. Officererne mistede Herredømmet over deres Tropper, der i Tusindvis smed Vaabnene og drog hjem. Men man maa ikke derfor uden videre dømme disse Soldater for hårdt. De forraadte deres Land, men de gjorde det ikke bevidst. Som alle Russere var ogsaa de store Børn. I lange Tider havde de lidt paa det frygteligste, ingen Udsigt saa de hverken til at sejre, hvad de alle ønskede, eller komme ud af den Krig, de ikke forstod, og som blot havde bragt dem Lidelser og Skuffelser. Den Ligegyldighed og Fortvivlelse, der bemægtiger sig alle Soldater

efter aarelangt Ophold i Skyttegravene, havde grebet de russiske Tropper mere end andre.

Til disse Tropper kommer saa pludselig Budskabet om Ruslands Frigørelse. Mange af de brave, enfoldige Folk vidste ikke, hvad dette Budskab betød, de vidste blot, at det var noget, der vilde bringe dem og hele Landets Velsignelse og Glæde. Og de berusede sig i den Glæde, som hele Rusland gjorde det. De vilde ikke forraade deres Land, dette viste "Dødsbataillonerne"s Frivillige i deres Juli-Offensiv. Men det var blot en lille Del af den store Armé (10 Millioner var der ved Fronten ved Revolutionens Udbrud). Kerensky kunde holde ved Fanerne ved at henvise til Æresfølelse og Patriotisme.

Dødsbataillonerne blev dannet i sommeren 1917 af A.F. Kerenskij (fra juli 1917 leder af ruslands provisoriske regering) med det formål ved deres heroiske eksempel at styrke disciplinen og kampkraften i hæren. Dødsbataillonerne bestod mest af glødende unge patrioter, der hovedsageligt kom fra de besiddende klasser. På billedet undervises soldaterne i skydning (Det Kgl. Bibliotek).

For den store Mængde var det Begreber, de ikke kendte og ikke kunde kende.

For os Danske er det svært at sætte sig ind i en saa enfoldig Tankegang, som man træffer i den uoplyste Del af det russiske Folk. De kunde ikke forestille sig andet under Frihed, end at man som frit Individ maatte gøre og lade, som man syntes bedst om. Derfor nød de Friheden paa en saa egoistisk Maade.

En russisk Forfatter kaldte den Tid efter Martsrevolutionen for "Sukkerugen," idet han sammenlignede det russiske Folk med en lille Pige, der foran Butiksvinduerne havde drømt om Chokolade og Konfekt, og som saa efter at være voksen faar Plads i en Konfitureforretning, hvor man giver hende Lov at spise lige saa meget, som hun lyster. I hele den første Uge gjorde hun ikke andet end at knase Konfekt, men efter at have nydt Herlighederne, tog hun sig sammen og opfyldte Pligterne i Forretningen paa bedste Maade. Et træffende Billede for det russiske Folk efter den første Revolution. Vilde man give et saadant Billede af Bolshevikerne, kunde man sammenligne dem med et lille uartigt Barn, der, efter at være mæt, sidder og maser i Lækkerierne, man har givet det, og paa denne Maade ødelægger det, man har givet det, der, nydt paa en ordentlig Maade, kunde have været en lang Glæde og Fornøjelse for det.

Forskellen mellem den Stat, Miljukoff, Lovov og Kerenskij søgte at skabe,²⁶ og den, Lenin skabte, ses tydeligt af de Soldater, de to Regeringer havde som Støtter. Efter Marts-revolutionen saa jeg flere Gange de revolutionære Tropper førte af afholdte Officerer i skøn Orden marchere gennem Gaderne, pyntede med røde Baand og Sløjfer og med et Udtryk af Begejstring og Glæde over den indvundne Frihed paa de vejrbidte Ansigter. Naar man saa dem,

kunde man glæde sig med dem paa Ruslands Vegne. Men hvad tænkte man ved Synet af Lenins Tropper? Ja, i Begyndelsen smilte man; men senere gyste den en.

Den første Gang, jeg saa bevæbnede Bolshevik-Bander, var den 9de Januar i Moskva. Jeg kom til Byen om Morgenen ved 9-Tiden og gik sammen med en Landsmand fra Banegaarden op til den røde Port. Vi mærkede straks, at der maatte være noget paa Færde. Sporvognene gik ikke, de fleste Forretninger var lukkede og Gaderne næsten mennesketomme. Vi spurgte, hvad der var paa Færde og fik det korte Svar: "Demonstrationer." Ved den røde Port fik vi Syn for Sagen. Et langt Tog af Arbejdere, Krigsfanger og bevæbnede Flokke drog her forbi med røde Faner, der bar de blodtørstigske Indskrifter. Af og til kom der en Afdeling Artilleri, et Panserautomobil eller en Maskingeværafdeling. Ved Siden af Toget gik Lederne med deres brede Armbaad. Det sidste var mest unge Knøse med enten sanselige Ansigter eller med Jødefjæs, en hel sjelden Gang kunde man se en alvorlig og sympatetisk Arbejder med sit godmodige og melankolske Træk. Ogsaa i selve Toget saa man mange af denne Type, men største Delen saa dog alt andet end tiltalende ud. Krigsfangerne i Toget saa udsultede og forkomne ud. De fleste var af den østrigske Armé; af den tyske saa man nogle ganske enkelte, og de saa mere snavsede og forkomne ud, end de tyske Fanger gjorde i Almindelighed.

Endskønt Toget drog forbi i al Rolighed, foretrak min Landsmand og jeg dog at holde os borte fra Hovedgaderne, saa vidt det var muligt. Toget gik igennem den røde Port ned paa Mjasnitckaja, og vi gik ind i Sidegaderne. Det varede ikke længe, inden vi hørte enkelte Skud; men dem tillagde vi ingen videre Betydning, da der i den Tid af fyredes Skud i Blinde af alle de vilde og

N.A. Jensen var som præst udsendt til de sønderjyske krigsfanger i Rusland for at give åndelig støtte. Af præstnes bog Ventetider fra 1926 fremgår bl.a., at to danske fanger i januar 1918 var en tur i Moskva, hvor de oplevede voldsomheder på nært hold. På billedet ses det daværende rådhus i Moskva, som blev ramt af Bolshevikerens granater i november 1917 (Det Kongelige Bibliotek).

kaade Dreng, der gik med Vaaben. Til langt hen paa Eftermiddagen mærkede vi saa ikke noget som helst, der kunde forurolige os.

Ved 4-Tiden kom vi kørende i en Drosche ned ad Tverskaja til Skobelev-Pladsen, og her saa vi et af de blodige Skuespil, der i den Tid næsten daglig udspilledes i Moskva. Et Tog af udsultede Fabriksarbejdere var draget op foran Sovjetbygningen, der laa paa denne Plads, for at demonstrere for Folkerepræsentationen og imod Lenins Autokrati. Uden videre aabnede Bolshevikerne Ilden paa dem, og efter hvad man fortalte, skal der alene være faldet 200 paa denne Plads. Hoben splittedes i en Fart, og Gaderne var straks tomme, men alligevel blev man ved med at skyde ned igennem dem, fuldstændig i Blinde, lige glad hvem man traf. Det var første Gang, jeg saa Lenins Tropper og saa dem skyde paa deres egne Landsmænd og Klassekammerater.

Nogen Tid efter fik jeg bedre Lejlighed til at lære hans røde Gardister at kende. Det var hen ad Foraaret, da man indrettede Afdelinger af den røde Armé i alle Byer. Ogsaa vi fik et Kompagni til vor lille By. De blev indlogerede i Byens bedste Huse, 2 og 3 Mand i et Værelse, der paa det flotteste blev udstyret med Møbler, man rekvirerede rundt om i Byen. En lille Afdeling kom til at bo i Huset ved Siden af det, jeg boede i, og en Tid lang saa jeg dem eksercere hver Morgen. I Begyndelsen syntes de at tage Sagen meget energisk, og det saa ogsaa ganske ordentlig ud. Men det varede kun en kort Tid. Allerede efter en Uges Forløb begyndte de først med deres Eksercits langt op ad Formiddagen, og nogen Tid efter saa man dem blot, naar de ved nogle lange Borde i det Frie spiste deres Middags- og Aftensmad. De fleste naaede ikke en Gang at komme i Tøjlet til Middagen, men sad ved

Bordet i Undertøj. Den eneste Vagt, de stillede, var paa Banegaarden og i Sovjeten. Senere maatte de dog gaa Patrouiller i Byen om Natten og stillede ogsaa en Post foran Kaserne ved Nattetid. Tjenesten var frivillig, men man maatte mindst forpligte sig for 5 Maaneder. Den øverste Militærmyndighed er Krigskommissariatet i Moskva, som sender sine Ordre til en Krigskommissær i den stedlige Sovjet. Ellers ledes Tropperne af Instruktører, der i Begyndelsen blev valgte af Soldaterne selv, men senere udpegedes fra oven. Soldaterne fik 3 Pund Brød om Dagen foruden en god Middags, og Aftensmad og 50 Rubler om Maaneden. Klæder og Støvler tog de, som de selv ønskede, i hvert Fald i den første Tid, da Tøjhusene var fyldte. De solgte det, lige saa snart, de havde taget det. Man kunde ingen Steder købe bedre Støvler end hos Rødgardisterne. Af dem kunde man for Resten købe næsten alt, man ellers ikke kunde faa. Jeg har selv købt Tobak og Mel, ogsaa ét Par Støvler af en saadan "Tovarisch." Takket være en energisk og ordentlig "Instruktør" kom der dog med Tiden lidt mere Orden i vor Bys Tropper, end der var de fleste andre Steder. Man kan heller ingen Forestilling gøre sig om, hvor ligegyldige og skødesløse Soldaterne var. Næsten daglig hørte vi Skud nede i Gaarden, og en Bekendt af mig var nær bleven skudt en Dag, han gik nede i Haven.

En Dag blev vi forskrækkede af et forfærdeligt Knald, saa endog flere Vinduesruder i vort Hus gik Itu. Det var en Rødgardist, der havde villet vise sin Moder og Søster en 6 mm Haandgranat. Han selv slap nogenlunde fra det, men Moder og Søster blev meget haardt saarede.

Men det værste, de præsterede, var dog følgende: Man havde sendt nogle Rødgardister til Moskva efter Maskingevæ-

rer, som vi ingen havde haft af i Byen før, og undervejs prøvede de saa disse ved at skyde ud af Kupévinduet med dem, fuldstændig ligeglade, om de traf nogen paa Vejen eller i Husene langs med Baneanlægget.

Det er et Vidunder, at der ikke skete flere Ulykker i vor By, end der faktisk gjorde.

En Gang skulde vor Garnison ud i en Landsby for at fratage Bønderne, der led uhyre af Hungersnøden selv, de sidste Brødkorn. Man skulde jo tro, at det maatte være en let Sag for et Kompagni Soldater, der endog havde Maskingeværer med, at tage lidt Korn fra nogle ubevæbnede Bønder, men det gik anderledes. Bønderne lod dem komme ind i Landsbyen og overfaldt dem saa med Økser, Plejle, gamle Jagtbøsser o.s.v. Hele Arméen stak af i vild Flugt, efterladende 5 Fanger, som Bønderne beholdt som Gidsler. Den eneste, der havde holdt Stand, var Føreren, en pragtfuld, men vildledt Tyv. (Jeg omtalte ham i Art. I). Denne Gang fik Heltene Intet Brød med hjem, men de har hentet det siden, og da maatte de stakkels Bønder bøde haardt for deres Nødværge.

Hvorledes den røde Armé kæmpede ved Fronten, kan man se af den Fremgang Czeko-Slovakkerne havde, inden de kom til at mangle Ammunition, og der kom tyske Officerer som Instruktører til de Røde. Efter hvad man fortalte og til dels fik bekræftet af de bolshevikiske Blade, blev Byen Simbirsk erobret af 48 Czeko-Slovakere.

Jeg skal nu blot fortælle nogle Scener, jeg oplevede, da Afdelingerne af vor Bys Garnison skulde til Fronten. Ved mit Bekendskab med Kommandanten var jeg en Gang til Stede paa selve Karemepladsen, da en Deling skulde rykke ud. Det var jo lutter forvovne Karle, der ikke regnede det for noget at drage i Krig; derfor saa man blot

faa alvorlige Ansigter, mange saa ligeglade ud, men største Parten havde de Træk, der ikke kan afspejle andet end vild Lidenskab og Brutalitet. De stillede sig op i to Rækker med Geværet ved Fod. Nogle havde civile Huer paa Hovedet, hvorpaa de havde anbragt den nye Kokarde, en Plov og en Le paa en rød Stjerne. Ellers havde de alle faaet fuldstændig nye Uniformsgenstande. Et Par enkelte syntes, det var for varmt, og hængte derfor deres Huer paa Bajonetten. De blev hængende der, ligesom alle vedblev med at sludre, efter at der var kommanderet: Ret! Saa lød Kommandoen: Til fire Del ind! Men det vakte Modstand hos Soldaterne, idet nogle mente, at det vilde være bedre at gaa 6 i Rækker, andre mente, at Kommandanten, havde Ret med 4 i Rækken, da Musiken gik med o.s.v. – Slige Ting kunde forekomme i en Afdeling der, takket være en energisk Kommandant, sikkert var en af de bedste i Lenins Armé. Eftersom Kampene med Czeko-Slovakerne blev haardere, forekom det hyppigere og hyppigere, at de fleste af dem, der skulde til fronten, deserterede undervej. Af et Halvt Kompagni, der rejste fra vor By i Juli Maaned, kom der allerede nogle Dage efter 6 Mand tilbage til Byen. De havde været i Vladimir, hvor man havde fortalt, at Czekerne havde haft Fremgang, og var så vendt om. Om de blev truffet eller sendt tilbage, ved jeg ikke. Det var typisk for dem, at en fortalte om de gode Betingelser, der var for Soldater hos de Hvide. "De får 15 Rubler om Dagen og langt bedre Forplejning end vi," fortalte Rekrutterne – og mange af dem har vistnok spekuleret lidt paa, om det ikke vilde være bedre at gaa i Tjeneste hos de Hvide.

Da mange af Desertørerne tog deres Bøsser med hjem, kom der en Befaling, at man skulde sende dem til Fronten uden Vaaben. Det vilde en Afdeling af vor Garni-

son ikke være tilfreds med. De forlangte Geværer, ellers rejste de ikke. Efter at Sovjeten havde drøftet Spørgsmaalet en hel Eftermiddag, fik de saa Geværer, men man vilde ingen Patroner udlevere. Dem vilde de ogsaa have og opnaaede ogsaa, at man gav dem hver 6. Hvad gjorde de saa med dem? Jo, da de kom til Banegaarden, skød de dem af som Glædessalver. Vi troede alle, at der maatte være noget alvorligt paa Færde, efter alle de Skud, vi hørte paa Banegaarden, men heldigvis var det blot Garden, der plafrede løs for at vise, at de blot vilde have Patroner for at sætte deres vilje igennem.

Mærkværdig nok har slige Typer endnu kunnet holde Lenins Magt oppe; men nu hersker der ogsaa en strengere Disciplin i dem, og der skal være kommen en Mængde tyske Officerer til den czekkiske Front. Men i Længden vil Raaheden og Vildheden ikke kunne holde de gode Kræfter i det prægtige russiske Folk nede. Med Sorg maa man derimod se, at de samme raa og brutale Idéer synes at trænge ind i andre Folks Samfund, hvor de ligesom i Rusland blot vil skabe Ulykke og Elendighed og dermed ødelægge virkelig gode demokratiske Idéer.

IV

Efter den første Revolution havde hele det russiske Folk intet andet Ønske eller Maal end at bygge et godt og retfærdigt Samfund op, der kunde blive til Gavn og Velsignelse for hele Landet og alle i Landet. Men Lenins Regering har endnu ikke villet andet end rive ned og ødelægge. De høje og ædle Tanker og Maal, der fyldte den første Revolutions Mænd, har Lenin og hans Kumpaner ingen Kendskab til. Hos dem gælder det blot egoistiske Planer. Lenin har selv sagt: "Lykkes Revolutionen ikke, vil den i hvert Fald være et nyt-

Billedet, som er taget af russiske tropper, der forlader Petrograd, giver et indtryk af den russisk disciplin på en jernbanestationerne. (Det Kongelige Bibliotek).

tigt Eksperiment.” Det er Tegn paa, hvorledes han elsker det Folk, han vil bringe Vel-signelse. Hvor anderledes lyder ogsaa hans Ord om ikke at ville gaa, om saa alle krævede det, imod Kerenskis højtidelige Tilbud om at opgive sin Post saa snart Fædrelandet forlangte det. Kerenski satte sit svage Liv paa Spil i Folkets Tjeneste, Lenin barrikaderer sig i Kreml, ser ikke noget til Folket, tænker ikke paa, hvad der er dets Vel, men paatvinger det blot ved ydre Magt sine theoretiske Idéer. Hvor daarligt gennemtænkt hans Dekreter er, viser den Kendsgerning, at de maa ændres og omformes i det uendelige, inden man kan føre dem ud i Praxis.

Det samme, der gælder om Førerne, gælder om deres Tilhængere i Folket. Efter den første Revolution var jeg ofte til de Møder, der holdtes overalt og til enhver Tid i

vor lille By som i det hele Land. Hvor kunde man glæde sig paa Ruslands Vegne ved disse Møder. Hvor saa man Russeren tydeligt ved disse Lejligheder. I Begyndelsen maatte man smile lidt, men det er forstaaeligt. Man maa betænke, at det var noget, de slet ikke kendte til at holde offentlige Møder, hvor enhver maatte sige, hvad han havde paa Hjerte. Der var ikke Tale om at drøfte et praktisk Spørgsmaal ved det første af disse Møder. De endte i Begyndelsen aldrig med noget praktisk Resultat, Folk talte blot og glædede sig over at maatte tale eller høre paa i Taler, der sagde, hvad han havde paa Hjerte. Jeg husker et Møde lige efter den første Revolution, hvor Ernæringsspørgsmaalet skulde drøftes. Den indledende Taler behandlede ogsaa Emnet, men det var ogsaa den eneste, der talte derom i den Tid, jeg var

til Stede. Den anden Taler talte om Forsyningen med Brændsel, en anden om Skolerne, en endogsaa om Dardanellerne o.s.v. Man kunde rigtig se paa dem, hvor glade de var over at maatte frembringe de Tanker, de maaske længe havde syslet med. Alle skulde de sige noget og alle kom de frem. Et saadant Møde kunde vare fra om Morgenens til langt hen paa Aftenen. Den Forestilling, vor kære Borgbjerg overværede i Kejserlogen i Petrograd, varede fra Kl. 7 1/2 til 2 om Natten.²⁷

Men det varede ikke længe, før der begyndte at komme lidt Orden i Møderne, og de Folk kom frem som Talere, der skulde frem. Da saa man de prægtige Skikkelser af den saa længe underkuede Bondestand, og man glædede sig over, hvad de sagde. Aldrig har jeg set op en Russer som til en saadan gammel Bonde, en rigtig Leo Tolstoj, der paa et Møde i Semskaia Uprava tilbød sit nye stenmurede Hus til Skolebygning. Han vilde give Huset, hans Bysbørn vilde sørge for Brændsel og Mad til Læreren, de bad blot om, at en saadan maatte blive sendt ud til dem, og at man vilde bringe dem Bøger. Det var jævne Mænd, der kunde have bragt Rusland fremad. Men de er der endnu, og der er nok af dem. Man ser og hører dem ikke nu, men man mærkede dem heller ikke under Czardømmet. Deres Dag kommer dog endnu, og da vil Ruslands Blomstrings-tid begynde. Det har de vist i den korte Tid, de var frie og maatte tale. I den Tid saa man det bedste og ædleste i Folket. Desværre maatte det endnu en Gang bukke under for det daarligste og laveste, et Folk kan rumme.

Nu holdes der ikke mere saadanne Folkemøder i Rusland. De forbydes ikke som under Czaren, nej, de skydes uden videre ned, der vil deltage i et saadant Møde, hvor enhver kunde sige, hvad han vilde. Der holdes overhovedet ingen Møder

nu undtagen af Bolshevikerne og ogsaa af dem blot sjældent, fordi der ingen er, der har noget paa Hjerter.

Med Bolshevikerne begyndte derimod Dans og Gøgl, hvad der ellers ikke havde været noget af under hele Krigen.

I vor lille By var en stor og smuk Klubbygning ved Krigens Udbrud bleven indrettet som Lazaret til 120 Saarede. Den var fuldt belagt ved Revolutionsudbrudet. Efter Omvæltningen i Marts Maaned fik de syge bedre Forplejning, der blev bevilget Penge til Medikamenter. Men hvad skete efter den anden Revolution? Da kom der Befaling om at rømme Lazarettet, da der dér skulde indrettes – en "Demokratisk Klub."

Lægerne protesterede, de syge ind sendte et Bønskrift, men intet hjalp. En Del letsyge maatte sendes hjem, andre kom til Moskva og de, som ikke kunde transporteres, maatte indlægges paa Kredssygehuset, hvor der derfor kunde indlægges 17 mindre af den store af Sygdom haardt jagede Befolkning Hvor kønt og ædelt vilde det ikke have været, om man i Stedet for at rømme et Sygehus havde indrettet endnu et eller flere i dette Land, hvor der dør et Utal af Folk hvert Aar, blot fordi de ikke kan faa den nødvendige Lægehjælp eller Pleje.

Til et Møde af Bolshevikerne har jeg kun været en Gang, men det var ogsaa til en Forsamling af selve Sovjeten. Den første Sag, der skulde behandles, var en Anklage imod en Instruktør af den røde Garde for Underslæb. Det var et pinligt Emne for dem, og Formanden androg derfor ogsaa om at forhandle under Publikums Udelukkelse, men et Sovjetmedlem stillede straks et Andragende om offentlig Forhandling. Der blev stemt om begge Andragender. Første Gang, om Publikums Udelukkelse stemte der af de 42 Medlemmer 23 for, 17 imod og 3 undlod at stemme. Ved det andet Andra-

gende var 27 for, 11 imod og 3 undlod at stemme. Begge Andragender var altsaa vedtagne. Formanden bestemte sig for det andet, da der har var flere Stemmer "for." Naar Man betænker, at der var 42 Medlemmer, vil man kunne se, at der maa være nogle, der stemte for begge Andragender, ellers maatte Resultatet ved anden Afstemning være blevet 17 imod 25, eller 19 imod 23.²⁸ Denne Sovjet traf Bestemmelser for 125,000 Mennesker. Hvis det ikke havde været saa sørgeligt at tænke paa den Nød, den foraarsagede, kunde man ikke have moret sig bedre end paa denne Forsamling. Der var nogle faa sympatetiske Folk imellem, men de var sikkert ikke Bolsheviker. En af dem ved jeg ganske bestemt var Menschevik. Der var en lille, Tid i Sommer, hvor Bolshevikerne næsten var kommen i Mindretal i Sovjeten, men det mærkedes og blev forpurret.

Noter

- ¹ Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924*, 1979, s. 61ff., 69ff., 90ff.
- ² G.V. Tjitjerin, sovjetisk udenrigskommissær 1918-30. Han kom til Petrograd fra England i begyndelsen af januar 1918.
- ³ N.A. Jensen: *Ventetider*, 1926, s. 251: "24. jan. To af vore har været i Moskva. Der er stadig kamp. Kuglerne suser om ørerne; en gang måtte de springe af slæden og søge ly i en dør. Bolshevikerne synes at være de stærkeste."
- ⁴ Jensen 1926, s. 254: "Nogle af fangerne var derfor rejst østpå i håb om at nå ud af landet via Sibirien; de vendte dog siden skuffede tilbage."
- ⁵ Jensen 1926, s. 162.
- ⁶ Peter Jensen: Jurjeff-Polskii og andre russiske krigsfangelejr, *Sønderjysk Månedsskrift* 44, 1968, s. 324—326.
- ⁷ Dansk vicekonsul i Moskva var F. Edstrøm. Pastor Jensen kalder ham skiftevis dansk og svensk vicekonsul (1926, s. 170, 255).
- ⁸ Jensen 1968, s. 331f.
- ⁹ John T. Lauridsen (udg.): "*Føreren har ordet!*" *Frits Clausen om sig selv og DNSAP*, 2003, s. 135.
- ¹⁰ Jeg vil benytte lejligheden til at takke lektor, dr. phil. Hans Kirchhoff for brevet, som vil tilgå Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling. Brevet er trykt i *Fund og Forskning* 43, 2004, s. 368-378.
- ¹¹ Om *Dagens Ekko* og *Hovedstaden* henvises til karakteristikken hos Niels Thomsen og Jette D. Søllinge: *De danske aviser 1634-1991*, 3, 1991, s. 202, 212.

- ¹² *Politiken* 20.11.1918, *Hovedstaden* 21.11.1918, *Dagens Ekko* 21.11.1918. Frits Clausen omtaler kort foreningen Sønderjyderne i sine erindringer, idet han uden grundlag tillægger læge Sofus Otto Beyerholm og sig selv initiativet til stiftelsen.
- ¹³ Lauridsen 2003, s. 568.
- ¹⁴ Jensen 1926, s. 169.
- ¹⁵ Således fremkom flere antisemitiske udgivelser på dansk, også med direkte påvirkning fra oplevelser i Rusland, se John T. Lauridsen: *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*, 2002, s. 284.
- ¹⁶ Jensen 1926, s. 170.
- ¹⁷ Kehler 1919, s. 74, 140-143, 149 (cit. herfra).
- ¹⁸ H. Janssen-Tusch, H. Ewald, E. Gyldenkrone, Johs. Lindbæk og H. Styrmer: *Værdenskrigen i samtidige Skildringer*, 1-6, 1922. Se spec. bd. 4.
- ¹⁹ Lauridsen 2003, s. 30.
- ²⁰ Peter Jensen: Theodor Voss, *Sønderjysk Månedsskrift* 44, 1968, s. 340.
- ²¹ Grev Wilhelm Mirbach var en tysk diplomat, der blev myrdet 6. juli 1918.
- ²² Tjekkoslavakker deltog i den allierede intervention i Rusland i foråret 1918. Offensiven under den russiske general Brusilov åbnede 29. juni 1917.
- ²³ Der var i maj-juni 1918 adskillige revolter i landdistrikterne, hvor det kom til sammenstød mellem bønder og korn- og straffekspeditioner fra byerne. Herunder blev en del dræbt. Frits Clausen fremstilling er ikke overdrevet.
- ²⁴ Tjekkoslavakiske krigsfanger havde dannet en hær, der bekæmpede revolutionen.
- ²⁵ Georgij Zinovjev, medlem af folkekommisærernes råd.
- ²⁶ Paul N. Miljukov, Georgij E. Lvov og Alexander F. Kerenskij, alle medlemmer af Marts-regeringen.
- ²⁷ Den danske socialdemokrat F.J. Borgbjerg var 1917 i Rusland for at søge forbindelse med A. Kerenskij's regering.
- ²⁸ Pastor Jensen fortæller den samme historie 8 år senere, idet han også nævner navnet på lederen af arbejderrådet, Selinkov. Han skriver om denne og forhandlingerne i rådet: "Stundom var han ved at sønderrive sine klæder af forargelse over, hvad hans ærede meningsfæller vedtog, så han følte sig som en miskendt fører (kan kan nok også dårlig skrive sit eget navn), stundom hævdede han sig til de højeste glædesudbrud over at være deres kårne leder. Han ledede en afstemning på følgende måde: Hvem stemmer for, at vi i dag skal forhandle for lukkede døre? 22! godt; hvor mange imod? 12! godt! hvor mange imod? 10! godt; altså: åbne døre! Ti $22-12=10$, men $23-10=13$. Også rådsherrene udi collegiet er jo tegnede gennem dette; de stemmer gladelig for stik modsatte ting." (Jensen 1926, s. 178).